

بررسی جامعه‌شناسی تحولات جمعیت ایران (۱۳۳۵-۱۳۶۵)

THE SOCIOLOGICAL RESEARCH ON CHANGES OF IRAN POPULATION (1335-65 A.H.)

by: Dr. M. Taleghani
Institute of Cultural Researches and Studies.

The article discusses about main indicators of Iran population like: number, sex, age, literacy, urban, rural, employed and unemployed etc, based on detailed results of 1335- 45- 55- 65 A.H. Sensuses. In the meantime the population of country and it's annual growth rate is forecasted by three hypotheses until 1385 A.H. based on scientific methods.

جمعیت ایران در سال ۱۳۶۰ برابر ۷/۶ میلیون نفر بود، این جمعیت بتدریج تا سال ۱۳۳۵ به ۱۸/۹ میلیون نفر رسید که به طور متوسط از رشدی معادل ۱/۲ درصد در سال برخوردار بوده است. لازم به تذکر است که درصد رشد سالانه جمعیت طی سالهای ۱۳۰۰-۱۳۶۰ ناچیز (۰/۶ درصد) بود، ولی بعد از سال ۱۳۰۰، همراه با بهبود امکانات بهداشتی و درمانی مملکت، از میزان مرگ و میر کاسته شد و رشد جمعیت هر ساله افزایش یافت. طی سالهای ۴۵-۱۳۳۵ جمعیت ایران، سالانه ۳/۱۳ درصد رشد داشت و به ۲۵/۷ میلیون نفر رسید. این جمعیت از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۵۵، با رشدی معادل ۲/۷۱ درصد به ۳۳/۷ میلیون نفر و بالاخره طی ده ساله ۶۵-۱۳۵۵ با رشد سالانه ۳/۹۷ درصد به ۴۹/۷ میلیون نفر رسیده است.

تعداد جمعیت شهرنشین در سرشماری سال ۱۳۳۵، بالغ بر ۵/۹ میلیون نفر و تعداد جمعیت روستانشین ۱۳ میلیون نفر بوده است. به عبارت دیگر ۳۱ درصد از جمعیت ایران شهرنشین و بقیه روستانشین بوده‌اند. طی سالهای ۴۵-۱۳۳۵ هر ساله بر جمعیت شهرنشین و روستانشین اضافه شد، ولی میزان افزایش جمعیت شهرنشین، به علت مهاجر پذیر بودن آن،

بیش از جمعیت روستانشین بود. در سال ۱۳۴۵ جمعیت ایران به ۲۶/۹ میلیون نفر رسید و ۵۴ درصد از کل جمعیت کشور در مناطق شهری ساکن بوده‌اند. رشد متوسط جمعیت شهرنشین ۵ درصد در سال و رشد متوسط جمعیت روستانشین ۲ درصد در سال بوده است. به عبارت دیگر مناطق روستایی کشور مهاجرفرست و مناطق شهری مهاجرپذیر بوده‌اند. (جدول شماره ۱)

جدول شماره ۱- جمعیت ایران و میزان رشد سالانه آن طی سالهای ۶۵-۱۳۳۵ به تفکیک مناطق شهری و روستایی

مناطق	سال سرشماری عمومی				درصد رشد سالانه جمعیت طی سالهای ۱۳۳۵-۶۵ ۱۳۴۵-۵۵ ۱۳۳۵-۴۵
	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	
کل کشور	۱۸,۹۵۴,۷۰۴	۲۵,۷۸۸,۷۲۲	۳۳,۷۰۸,۷۴۴	۴۹,۷۶۴,۸۷۴	۳/۹۷ ۲/۷۱ ۳/۱۳
مناطق شهری	۵,۹۵۳,۵۶۳	۹,۷۹۴,۲۴۹	۱۵,۸۵۴,۶۸۰	۲۶,۹۵۲,۸۹۴	۵/۴۴ ۴/۹۳ ۵/۱۰
مناطق روستایی	۱۳,۰۰۱,۱۴۱	۱۵,۹۹۴,۴۷۶	۱۷,۸۵۴,۰۶۴	۲۲,۸۱۱,۹۸۰	۲/۴۸ ۱/۱۰ ۲/۰۹

رشد سالانه جمعیت ایران تا سال ۱۳۵۵ ناشی از تفاضل رقم توسط میزان موالید (۴۳ در هزار) و میزان مرگ و میر (حدود ۱۲ در هزار) بوده است. طی سالهای ۶۵-۱۳۵۵ رشد سالانه جمعیت ایران ۳/۹۷ درصد بوده است که نشان دهنده افزایش رشد جمعیت می باشد. علت این فزونی، از یک طرف بالا رفتن میزان موالید در سالهای بعد از انقلاب اسلامی و از طرف دیگر، مهاجرت معادین عراقی و پناهندگان افغانی به ایران است. میزان موالید در ایران بخصوص در مناطق روستایی، نزدیک به حداکثر میزان طبیعی موالید (۵۲ در هزار) است و پس از سالهای انقلاب (۱۳۵۸ به بعد)، با کمتر شدن سن ازدواج، عمومیت پیدا کردن ازدواج و عدم استفاده از وسائل پیشگیری از بارداری در مناطق شهری نیز میزان موالید نسبت به گذشته افزایش یافته است. رقم متوسط میزان موالید در ایران حدود ۴۶ در هزار و رقم متوسط مرگ و میر حدود ۱۰ در هزار و رشد طبیعی جمعیت برابر ۳/۶ درصد بوده است. $۰/۳۷$ درصد نیز ناشی از مهاجرپذیری می باشد. $(۳/۶ + ۰/۳۷ = ۳/۹۷)$

تعداد خانوارهای ساکن در ایران از ۳/۹ میلیون خانوار در سال ۱۳۳۵ به ۵/۱ میلیون خانوار در سال ۱۳۴۵ و ۶/۷ میلیون خانوار در سال ۱۳۵۵ و ۹/۷ میلیون خانوار در سال

۱۳۶۵ رسیده است. همان‌طور که جمعیت ایران طی سالهای ۶۵-۱۳۵۵ از رشد چشمگیری برخوردار بوده، رشد تعداد خانوارها نیز نسبت به دو دوره قبل بیشتر بوده و از ۲/۶۳ به ۳/۸۱ درصد رسیده است.

تعداد خانوارهای شهرنشین بیش از تعداد خانوارهای روستایی با رشد همراه بوده است. (جدول شماره ۲) متوسط بعد خانوارهای ایرانی در سال ۱۳۳۵ برابر ۴/۷۵ نفر، در سال

جدول شماره ۲- تعداد خانوار و میزان رشد سالانه آن طی سالهای ۶۵-۱۳۳۵ در ایران به تفکیک

مناطق شهری و روستایی

مناطق	سال سرشماری عمومی				درصد رشد سالانه خانوار طی سالهای
	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵	
کل کشور	۹,۷۵۶,۵۰۳	۶,۷۱۱,۶۲۸	۵,۱۶۷,۱۹۴	۳,۹۸۵,۵۱۰	۱۳۵۵-۶۵ ۱۳۴۵-۵۵ ۱۳۳۵-۴۵
مناطق شهری	۵,۵۶۸,۶۹۱	۳,۲۶۵,۵۲۴	۱,۹۶۲,۰۲۳	۱,۴۲۱,۳۷۲	۳/۸۱ ۲/۶۵ ۲/۶۳
مناطق روستایی	۴,۱۸۷,۸۱۲	۳,۴۴۶,۱۰۴	۳,۲۰۵,۱۷۱	۲,۵۶۴,۱۳۸	۵/۴۸ ۵/۲۲ ۴/۵۲
					۱/۹۷ ۰/۷۳ ۱/۶۴

۱۳۴۵ برابر ۴/۹۹ نفر، در سال ۱۳۵۵ برابر ۵/۰ نفر بوده، بالاخره در سال ۱۳۶۵ به ۵/۱ نفر رسیده است. این ارقام نشان می‌دهند متوسط اعضاء خانوار در ایران همواره افزایش یافته است. این افزایش عمده در مناطق روستایی مشهود می‌باشد. علت این فزونی ناشی از کاهش مرگ و میر عمومی و مرگ و میر اطفال و حضور بیشتر افراد در خانواده می‌باشد. در مناطق شهری، با توجه به کاهش مرگ و میر، به علت هسته‌ای بودن خانوارها، بعد خانوار افزایش نداشته است. (جدول شماره ۳)

در نتایج مقدماتی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵، علاوه بر تعداد کل جمعیت و خانوار، تعداد جمعیت کمتر از ۶ سال، جمعیت باسواد و بیسواد و جمعیت شاغل نیز ارائه شده که به بررسی روند تحولات این شاخصها نیز می‌پردازیم.

در سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ بالغ بر ۲۱ درصد از جمعیت ایران کمتر از ۶ ساله بودند. این رقم در سال ۱۳۵۵ به ۱۹/۵۶ و در سال ۱۳۶۵ به ۲۲/۸ درصد رسیده است. (جدول شماره ۴) این ارقام نشان می‌دهند که اولاً $\frac{1}{5}$ از جمعیت ایران زیر ۶ سال بوده‌اند و این امر خود دلالت بر جوانی جمعیت دارد. به عبارت دیگر هرم سنی جمعیت در ایران دارای

جدول شماره ۳- متوسط بعد خانوار در ایران به تفکیک مناطق شهری و روستایی و تغییرات آن طی سالهای ۶۵-۱۳۳۵

مناطق	سال سرشماری عمومی				تغییرات بعد خانوار طی سالهای		
	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۴۵-۳۵	۵۵-۴۵	۶۵-۵۵
کل کشور	۴/۷۵	۴/۹۹	۵/۰	۵/۱۰	+۰/۲۴	+۱٪	+۰/۱
مناطق شهری	۴/۷۲	۴/۹۹	۴/۸۵	۴/۸۴	+۰/۲۷	-۰/۱۴	-۱٪
مناطق روستایی	۴/۷۷	۴/۹۹	۵/۱۸	۵/۴۴	+۰/۲۲	+۰/۱۹	+۰/۲۶

پایه ای بسیار وسیع می باشد. کاهش مرگ و میر اطفال و بالا بودن میزان مولید علل اساسی این وضعیتند. ولی طی سالهای ۵۵-۱۳۳۵ به همراه ادامه بقاء نوزادان متولد این سالها و ورود آنها به سنین فعالیت، از درصد جمعیت کمتر از ۶ ساله کاسته شد، ولی مجدداً به علت افزایش میزان مولید طی سالهای ۶۵-۱۳۵۵ درصد جمعیت کمتر از ۶ ساله در ایران افزایش یافته و به ۲۲/۸ درصد رسیده است.

جدول شماره ۴- درصد جمعیت کمتر از ۶ ساله ایران در سالهای ۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ به تفکیک مناطق شهری و روستایی

مناطق	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵
کل کشور	۲۱/۰۲	۲۱/۵	۱۹/۵۶	۲۲/۸۰
مناطق شهری	۱۸/۹۴	۱۹/۴	۱۶/۸۵	۲۲/۰۸
مناطق روستایی	۲۱/۹۸	۲۲/۸۶	۲۱/۹۸	۲۳/۶۵

درصد جمعیت کمتر از ۶ ساله در روستاها، از یک طرف به علت بالا تر بودن میزان مولید و باروری و از طرف دیگر به علت مهاجرت جمعیت فعال، بیش از جمعیت شهرنشین می باشد. براساس این روند چنین برآورد می شود که جمعیت کمتر از ۱۵ ساله ایران بالغ بر ۵۰ درصد باشد. به عبارت دیگر نیمی از جمعیت ایران کمتر از ۱۵ سال دارند. این حالت باعث بالا رفتن نسبت بستگی جمعیت غیر فعال (۱۴-۵ ساله و ۶۵ ساله به بالا) به جمعیت

فعال (۶۴-۱۵ ساله) نیز شده است. افزایش درصد جمعیت کمتر از ۶ سال و یا به طور کلی جمعیت ۱۴-۰ ساله در ایران باعث شده پایه هرم سنی جمعیت همچنان وسیعتر شود. جدول شماره (۵) توزیع جمعیت ۶ ساله به بالای کشور را بر حسب وضع سواد و به تفکیک مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد. براساس این جدول مشاهده می‌شود که جمعیت ۶ سال به بالا نیز، مانند کل جمعیت کشور هر ساله رشد داشته و در مناطق شهری از رشد بیشتری نسبت به مناطق روستایی برخوردار بوده است. همچنین جمعیت باسواد نیز، چه در مناطق شهری و چه در مناطق روستایی، افزایش یافته، حتی میزان افزایش آن بیش از افزایش کل جمعیت ۶ ساله به بالا بوده است (۹/۵، ۸/۸ و ۶/۳ درصد، به ترتیب در طی سه دوره). در توجیه این مسأله باید اشاره کرد که میزان سوادآموزی جمعیت فقط مختص جمعیت لازم‌التعلیم نبوده و تعدادی از بیسوادان نیز طی این دوره‌ها توانسته‌اند باسواد شوند. در عوض، درصد رشد سالانه جمعیت بیسواد خیلی کمتر از درصد رشد سالانه جمعیت ۶ ساله به بالا می‌باشد. حتی در برخی از مقاطع (سالهای ۵۵-۱۳۴۵) جمعیت بیسواد کاهش نیز یافته است. کاهش جمعیت بیسواد عمده خاص مناطق روستایی بوده و در مناطق شهری

جدول شماره ۵- توزیع جمعیت ۶ ساله به بالا، باسواد و بیسواد کشور در مناطق شهری و روستایی و

درصد رشد سالانه هریک از آنها

سال سرشماری عمومی							نوع جمعیت	مناطق
۱۳۵۵-۶۵	۱۳۴۵-۵۵	۱۳۳۵-۴۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵	جمعیت	مناطق
۳/۵۵	۲/۹۲	۳/۱۱	۳۸،۴۱۶،۳۹۴	۲۷،۱۱۲،۸۴۴	۲۰،۳۳۶،۴۴۹	۱۴،۹۶۹،۷۳۹	کل کشور	کل جمعیت
۴/۷۶	۵/۲۶	۵/۰۴	۲۱،۰۰۰،۳۵۲	۱۳،۱۸۲،۵۶۸	۷،۸۹۳،۲۲۶	۴،۸۲۶،۱۰۶	۶ ساله	مناطق شهری
۲/۲۵	۱/۱۳	۲/۰۶	۱۷،۴۱۶،۰۴۲	۱۳،۹۳۰،۲۷۶	۱۲،۴۴۳،۲۲۳	۱۰،۱۴۳،۶۳۳	به بالا	مناطق روستایی
۶/۳۴	۸/۸۱	۹/۵۱	۲۳،۸۰۵،۵۵۴	۱۲،۸۷۷،۰۷۵	۵،۵۳۲،۳۵۳	۲،۲۳۰،۴۹۱	کل کشور	جمعیت باسواد
۵/۹۵	۸/۴۵	۹/۰۸	۱۵،۳۷۴،۵۸۹	۸،۶۲۸،۲۳۹	۳،۸۳۲،۵۵۹	۱،۶۰۷،۰۹۳	۶ ساله	مناطق شهری
۷/۰۹	۹/۵۹	۱۰/۵۵	۸،۴۳۰،۹۶۵	۴،۲۴۸،۸۳۶	۱،۶۹۹،۷۹۴	۶۲۳،۳۹۸	به بالا	مناطق روستایی
۰/۲۶	-۰/۱	۱/۵۱	۱۴،۶۱۰،۸۴۰	۱۴،۲۳۵،۷۶۹	۱۴،۸۰۴،۰۹۶	۱۲،۷۳۹،۲۴۸	کل کشور	جمعیت بیسواد
۲/۱	۱/۱۵	۱/۰۲	۵،۶۲۵،۷۶۳	۴،۵۵۴،۳۲۹	۴،۰۶۰،۶۶۷	۳،۲۱۹،۰۱۳	۶ ساله	مناطق شهری
-۰/۷۵	-۱/۰۵	۱/۲۲	۸،۹۸۵،۰۷۷	۹،۶۸۱،۴۴۰	۱۰،۷۴۳،۴۲۹	۹،۵۲۰،۲۳۵	به بالا	مناطق روستایی

کشور، علی رغم بالا بودن سطح سواد، جمعیت بیسواد افزایش یافته است که علت آن مهاجرت روستاییان بیسواد به شهرها می باشد.

درصد باسوادی جمعیت ۶ ساله به بالای کشور، طی سالهای ۶۵-۱۳۳۵ به ترتیب برابر ۱۴/۹، ۲۹/۴، ۴۷/۵ و ۶۲ درصد بوده، یعنی همواره بر میزان باسوادی جمعیت ایران اضافه شده است. این رقم در مناطق شهری به ترتیب برابر ۳۳/۳، ۵۰/۴، ۶۵/۴ و ۷۳/۱ و در مناطق روستایی برابر ۶/۰، ۱۵/۱، ۳۰/۵ و ۴۸/۴ درصد می باشد. براساس آخرین سرشماری کشور (سال ۱۳۶۵) بالغ بر $\frac{3}{4}$ از جمعیت ۶ ساله به بالای شهرنشین و حدود نیمی از جمعیت ۶ ساله به بالای روستانشین باسواد بوده اند. سرعت افزایش باسوادی جمعیت در روستاها بیش از مناطق شهری بوده است. (جدول شماره ۶)

جدول شماره ۶- درصد باسوادی جمعیت ۶ ساله به بالای ایران در سالهای ۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

مناطق	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵
کل کشور	۱۴/۹	۲۹/۴	۴۷/۵	۶۲/۰
مناطق شهری	۳۳/۳	۵۰/۴	۶۵/۴	۷۳/۲
مناطق روستایی	۶/۰	۱۵/۱	۳۰/۵	۴۸/۴

با مراجعه به جدول شماره (۷) که درصد شهرنشینی کل جمعیت، جمعیت ۶ ساله به بالا، جمعیت باسواد، جمعیت بیسواد و جمعیت شاغل در آن منعکس است، مشاهده می شود که اولاً درصد شهرنشینی کل جمعیت و جمعیت ۶ ساله به بالا تقریباً یکسان بوده و طی سالهای ۶۵-۱۳۳۵ از ۳۱ درصد به ۵۴ درصد رسیده است. در صورتی که درصد شهرنشینی جمعیت باسواد از ۷۲ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۶۴ درصد در سال ۱۳۶۵ رسیده است. یعنی باسوادی در روستاها نیز اشاعه یافته است. در عوض درصد شهرنشینی جمعیت بیسواد از ۲۵ درصد به ۳۸ درصد افزایش یافته، به عبارت دیگر می توان گفت که افزایش جمعیت شهرنشین بیشتر شامل بیسوادان می شود. درصد شهرنشینی جمعیت شاغل از ۳۰ درصد به ۵۳ درصد رسیده است که تقریباً مشابه کل جمعیت می باشد، ولی با توجه به پایین بودن سن شروع کار و بالا بودن سن پایان کار در روستاها، میزان شهرنشینی جمعیت

جدول شماره ۷- درصد شهرنشینی، کل جمعیت، جمعیت ۶ ساله به بالا، جمعیت باسواد و بیسواد ایران در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

نوع جمعیت	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵
کل جمعیت	۳۱/۴۱	۳۷/۹۸	۴۷/۰۳	۵۴/۱۶
جمعیت ۶ ساله به بالا	۳۲/۲۳	۳۸/۸۱	۴۸/۶۲	۵۴/۶۶
جمعیت باسواد	۷۲/۰۵	۶۹/۲۷	۶۷/۰۰	۶۴/۵۸
جمعیت بیسواد	۲۵/۲۷	۲۷/۴۳	۳۱/۹۹	۳۸/۵
جمعیت شاغل	۳۰/۵۹	۳۸/۰۵	۴۶/۷۴	۵۳/۷۵

شاغل کمی از کل جمعیت کمتر است.

براساس پیش‌بینی به عمل آمده با سه فرض مختلف:

۱- ادامه وضع موجود (رشد سالانه ۳/۹۷ درصد).

۲- کاهش کند رشد جمعیت (رشد سالانه ۳/۲، ۳/۰ و ۲/۸ درصد در هر دوره).

۳- کاهش سریع‌تر رشد جمعیت (رشد سالانه ۲/۹، ۲/۶ و ۲/۳ درصد در هر دوره)

جمعیت ایران برای سالهای ۱۳۷۰، ۱۳۷۵، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۵ با روش ریاضی برآورد شده است که نتایج آن در جدول شماره (۸) مندرج است. با فرض اول جمعیت ایران تا ۲۰ سال

جدول شماره ۸- پیش‌بینی جمعیت ایران تا سال ۱۳۸۵ براساس فروض مختلف

درصد رشد سالانه جمعیت طی سالهای			سال				فروض پیش‌بینی
۱۳۸۰-۸۵	۱۳۷۵-۸۰	۱۳۷۰-۷۵	۱۳۸۵	۱۳۸۰	۱۳۷۵	۱۳۷۰	جمعیت
۳/۹۷	۳/۹۷	۳/۹۷	۱۰۸،۴۱۳،۶۰۵	۸۹،۲۳۶،۷۱۳	۷۳،۴۵۱،۹۵۳	۶۰،۴۵۹،۳۰۲	فرض اول (ادامه وضع موجود)
۲/۸	۳/۰	۳/۲	۹۱،۶۳۸،۰۳۶	۷۹،۸۱۹،۷۲۰	۶۸،۸۵۳،۱۹۲	۵۸،۸۲۰،۰۷۸	فرض دوم (کاهش کند رشد جمعیت)
۲/۳	۲/۶	۲/۹	۸۶،۰۲۳،۳۵۱	۷۶،۷۷۸،۲۴۶	۶۷،۵۳۰،۷۲۱	۵۸،۵۳۶،۱۹۸	فرض سوم (کاهش سریع‌تر رشد جمعیت)

آینده به ۱۰۸ میلیون نفر، با فرض دوم به ۹۱ میلیون نفر و با فرض سوم به ۸۶ میلیون نفر خواهد رسید. انتظار می رود جمعیت ایران با فرض دوم افزایش یابد که در این صورت تا ۲۳ سال آینده جمعیت ایران دوبرابر خواهد شد، امکان وقوع فرض سوم در صورت اعمال سیاستهای دولت عملی خواهد بود.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی